

חינוך לתרבות בחברה רב-תרבותית

רחל אליאור

"אך אחריויך הן עלי מוטלת היא. הן עלי היה להאר את עיניך, להטעיכך יחסין אנש... לא לא פוליטיקה! זה, אולי דוקא לא תפקידנו, ובזה אולי מעסוק בעל כורחנו... לא זה! כי אם מגע נפש בנפש... מהיוס... ובמשך דורות... בשך ימים רבים... ולא שום מטרה... ללא שם כוונה... מלבד כוונת אח, דיד ורע".
(יח' ברנר, פנס, ניסן טרפ"א)

הדברים המובאים להלן אינם פרי מחקר מדעי ואינם מסתמכים על מחקרים קודמים. אין הם אלא הצעה לשיחנה בין העוסקים בחינוך, הנקרים להתמודד הילכה למשה בכיתות לימוד שונות עם המיציאות הרב-תרבותית המורכבת שבה אנו חיים, ועם הקולות השונים מן העבר ונען ההווה המעצבים את רקמת חיינו. אני מבקשת להתALK בתבוננות וברשותם המיסדים על עיסוקי בתחום הוראת מחשבת ישראל בזיקה לתרבותה הישראלית בת זמננו בMSGROTOT אקדמיות וציבוריות שונות, ועל קשב מתמשך לקולות שונים בכתב ובעל פה המעצבים ומשקפים תוך הסכימות רופפות ומחלוקת עמוקות את פניה הרבעגניות של החברה הישראלית.

המציאות החברתית של מדינת ישראל כמדינה הגירה קולטת עלייה מזו הקמתה, ארץ מקודשת שלוש הדמות המונוטאיסטיות מזה אף שנים וכחברה מתגבשת בין מציאות וגוגרפיה-תרבותית מזרחית לבין עולם ערבי מערבי, הפכה את ישראל לחברה רב-תרבותית. מציאות חברתנית זו כוללת עולמות תרבותיים שונים החיים ביפוי אחד וביעמותים רבים, שכן הם קשורים בין העבר להווה בקשרי CISOFIM, זכרונות וחלומות, מזה, ובקשי התמודדות עם משברי מימוש והגשמה של זכרונות, מסורות ותקנות, מזה. תפישות שונות של קדשה, היסטוריה נאמנות וייעוד הקשורות בדם ואדמה, גלות ונגולה, מזרח ומערב, מסורת ומודרנה, שפת העבר ולשון ההווה, מזינות את הכוחות השונים הפעילים בזירה המשותפת. ריבס מהם פעילים בכוחן של מסורות היסטוריות-תרבותיות ודתיות שונות הקשורות במקומות אחד, המגלים מציאות רוחנית ונשמית, שיושבו מתייחסים זה לזה בזיקות מרכבות הקשורות ליחס רודפים ונרדפים, כובשים ונכבשים, משעבדים ומשועבדים, חלוצים וגולים, מנשלים ומנושלים עלים, קולטים, יושבי הארץ ומיישבה, המכוננים כולן זהויות שונות בזיקה לעבר ולהווה. מתחים אלו מעמידים קהילות שונות השותפות לקובאליציה של CAB, עלבון, עול קיפוח ואי-צדק, ואופוזיציה של זכרונות, חלומות ומסורות מוקדשות, ומconomics מציאות ובנייה המתרקמת בין עבר להווה בזיקה למתייחסות בין זהויות תרבותיות שונות, לריבוי אורחות חיים ואומנות ולקונפליקטים דתיים תרבותיים ולאומיים שונים.

במדינה שחיים בה אזרחים בעלי זהות לאומית שונה הניכרת בהבדלי שפה (עברית וערבית), זהות דתית שונה (יהודית, מוסלמית, נוצרית, דרוזית, שומרונית, קראית, ארמנית, צירקסית) ותודעה היסטורית-תרבותית שונה (מערבית, אשכנזית, ספרדית, דמוקרטית, שומרנית, חילונית, מסורתית, שומרת מצוות, חופשית, לאומית ואוניברסלית, יישוב ישן, יישוב חדש, עולים, ותיקים, מודרניים, תרבות יידיש ותרבות לאדינו, עברית וערבית ועוד) מארצאות מוצא שאונות המדברים בשפות שונות ומשמעותם לאחדנו, הינו קנות מתפקידו של עבר וחווה, היסטוריה וחוון – ודאי שיש מקום לשאול על טיבם של יחסינו הגומלין בין חברות השינויים זה מזה בערכיהם ובאורחות חייהם ולבירר את המהות הרצואה של דפוסי חינוך בחברה-תרבותות.

דומה שבעה עקרונות צריכים לעמוד נגד עינינו בחברה הרב-תרבותית – החותרות לקיום משותף ברובד האידאיל ומאותרת על האלים כאפשרות ביחסים בין חברות – ופועלת במציאות המשושעת ששעים חברתיים ופוליטיים, דתיים ולאומיים, ברובד המשמי שבו אנו חיים :

- א. כבוד לשוני, לרוגניות ולאחריות, שימושו ויתור על אחידות כפיה, על מונופול על האמת והכרה בערכים שונים, בעולמות תרבותיים שונים ובאמות מידת יהודיות, המכוננים זהויות שונות בזיקה לעבר, טובעים חירות אינדיבידואלית בחווה וטובעים הכרה בזוויות סיפורי שונה של ההיסטוריה ;
- ב. שאיפה להרחבת מעגל השותפות בהנאה ובמאזן יחסיו החותרות בחברה : הכרה בגליטימיות של מקורות הסמכות של תרבותיות שונות החותרות להטיב בצורות שונות עם הנמננים מרצונים עם מעגלי השיח שלחן ;
- ג. חירות בחירה מלבית בדרכי חיים שונות וסוגיות העולות בקנה אחד עם כבוד האדם וחירותו ועם אישור פגעה בזולת ובחברה. מימוש עקרון זה אפשרי במקום שיש ויתור על האלים אופציה, אימוץ עדמה של סליחה ביחס לעולות העבר בצד נכונות לתקן את מחדלי החווה ;
- ד. ניסוח ערכים משותפים מחיבים הלוקחים בחשבון את טובת הכלל וחובת הפרט ואת טובת הפרט וחובת הכלל וModelPropertyים סובלנות לגבי ערכים מבדילים וזהות יהודית ;
- ה. חתירה לדיאלוג בין תרבותיות זהויות שונות החורג משאלות פוליטיות ופונקציונליות ועוסק ביחסינו הגומלין בעבר, בהווה ובעתיד תוך בחינת המרכיבות הפנימית-תרבותית (הפעלת דרגות שונות של מתיינות, קנאות ופתיחות, מסורת ושינוי) וזקנה לתרבותיות שונות המתקיימות במרחב המשותף ;
- ו. בחינה מעמיקה ומתמקדת של מוקדי מתיינות בין דתות, אמונה ואורחות חיים שונות התמודדות עם נקודות המגע המכאיות שבין התרבות, קביעת דפוסי יישוב מתחים ופולמוסים ועידוד הידברות וביקורת בין הקולות השונים המרכיבים את מקהלה המציאות ;

ז. יצירת דפוסי חשיפה הדידית שיטותית לתרבותו של הזולט על-ידי מקראות מסווגות, עבודה אמנותית ומחקרים משותפים, הכרת דפוסי התייחסות לمعالח הרים, לטקסטים שונים לחוויות משותפות, לביטויים סמליים מכוני זוהות ולמושגי ערך מפרדים.

מן הרואו להכיר בעובדה שהפלורליות, ריבוי העמדות הלגיטימיות והחרירות לעצב אורחות חיים נבדלים וייחודיים בראשות הפרט וברשות הרבים, הם מערכיו היסוד של החברה המערבית שמדינת ישראל נמנית עמה. בפלורליות טמונה יחסיות המותרת על בחירה באמת אחת מחייבת הנכונה לגבי הכלל בתחומי אמונה, דעתות ערכיים ואורחות חיים, אך שומרת לעצמה זכות לאיזו אינטנסיבים ולהכרעה בתחום המשעה. עמדות אלה עומדות בתשתיתה של התפישה הדמוקרטית הליברלית המבקשת להרחיב את מכלול הזכויות הקשורות לכבוד האדם וחירותו לכל בני החברה ללא הבדל דת, גזע ומין, לאום ומוצא. תפישה זו חוזרת לשמר על זכויות המיעוט ולהגביל את זכויותיו של הרוב ולהנמק את כלל הציבור לנוכח בסובלנות ובפתיחות כלפי היסודות השונים המבדילים בין מרכזי חברה. יש לחזור להקניית הכלים שיאפשרו לבני אדם למשאת זכויותיהם לשינוי אזרחי ולהבדל תרבותי, ובראשם החירות, החינוך והדעת, שוויון הזדמנויות, שוויון זכויות, סובלנות, הגנה מפני כל סוג אלימות, פתיחות חברתית וחינוך ליחסות רב-תרבותית. מן הצד השני ראוי לפתח ולמסדר מסגרות שונות ללבון הבדלים, להגנה על ערכי יסוד ייחודיים לחברות שונות ולהבנה מעמיקה של תשתיות מסווגיות וערכיות שונות.

משמעותם של מושגי החירות, הדעת, הסובלנות, התרבות והשוויון, נגורת מן ההנחה שהחברה הפתוחה מבוססת על ההכרה של פיה אין לאף אדם, גוף או ארגון אנושי מונופול על האמת, ולכן ככל שיירבו בתוך הציבור דעתות ועמדות מגוונות שייחיו בשלום ובסובלנות זו עם זו כך ייטב לכל האזרחים. הוואיל ואין לבני קבוצהacha מסויימת מונופול על הצדק, על הסמכות ועל המוסר, אלא אלה נתפסים בנסיבות שונות בהקשרים תרבותיים משתנים, יש לבחון את הערכיים המשתנים המגדירים מחדש את גבולות התרבות החוק והמוסר על-פי כללי הדמוקרטיה המגנים הן על זכויות המיעוט והן על תוקפה של הכרעת הרוב ומנסים לאוזן בין האינטנסיבים השונים הבאים לידי ביטוי בחברה.

קנה המידה אינו התוכן החובי של הערך (איוז אמונה נכונה) אלא מה היא מידת השפעתו השלילית על אלה שאין להם חוץ בו. כמובן, כל עוד אדם מאמין בא', נוהג על-פי בי ומוחנק על-פי ג' ואין בכך נזק לסובבים ולסביבה או כפיה שלא לצורך גמור, מן הרואו להשאיר מרחב פעולה תרבותית מוגן ורחבה-טוחה שאין להתעורר בו. אולם אם כרוכה בעמדות אלה אלימות תרבותית, פיסית ומילולית, כפייה, הפליה, הדורה השפה, ניצול לרעה, שיבוש הסדר הציבורי, פגיעה בכבוד האדם, איום לשולם הציבור או הפרט וכיוצא באלה היבטים הפוגעים ברשות הרבים ובזכויות הפרט, מן הרואו להתעורר לשם שינוי פני הדברים. למשל, זכותו של כל אדם להתפלל לישות דתית הרואה בעינו

ולחיות חיים הנגורים מאמונה כזו או אחרת, אולם אין זכותו לכפות על זולתו לציתת לאמונה זו, לתבע אקסקלוסיביות על מקום, זמן ונסיבות השיכים לרשوت הרבים או לפגוע בערכיהם קדושים לאחרים ולצמצם את זכותם של בני אמונה לחופש כבוד ושוויון.

הסולידריות החברתית והתרבותית אינה מותנית בשוויון באורחות חיים, אלא בשוויון זכויות, בהכרה בלגיטימיות של ריבוי זהויות במישור האינטלקטואלי וההילתי ובסובלנות להבדלי השקפות ואורחות חיים. אין היא מותנית באמונה נכונה, בדרך נכונה, בכפיה ובציוויל, אלא בשני יסודות: (1) יצירת מרחב תרבותי פתוח המאפשר קיום להיוויות שונות ומכיר בלגיטימיות ובצורך בריבוי קולות; (2) הגנה על מרחב זה באמצעות הבחנה בין חובת המדינה לבין זכות הפרט לבין זכות הציבור.

זכות הפרט היא לנו את חייו כטוב בעינו ולזכות לשמור כבודות שוויונו וחירותו, אולם חשובו היא לא לפגוע בזולתו ולא ליטול ממנו את הערכיהם שהוא חוץ בהם לעצמו, וחובתו, המתנה את מימוש זכויותיו, היא לקחת חלק במישרין ובעקיפין בהגנה על טובת הרבים וזכויותיהם. **חובת המדינה** היא להבטיח את שלום הציבור, את רוחותנו, בראותו חינוכו ואת ההזדמנויות השווה למימוש הזכאות לכל פרט ופרט על-פי כשרונותיו ונטיות לבו באמצעות חינוך, חירות, שוויון נגיאות למשאים רוחניים וחומרניים, הבטחת חירות היצורה הרב-תרבותית, בזיקה שלטון חוק. **זכות המדינה** לתבע מעוזריה ותושביה במידה סבירה של שיתוף פעולה למען טובת הכלל והאינטראס המשותף תוך צמצום התהעבות בכל דבר שאינו שיק לקטgorיה זו. למשל, הפרט זכאי לעשן ברשות היחיד כל עוד אינו מפריע לזרם, ואילו המדינה זכאית להגן על הציבור ולאסור את העישון ברשות הרבים כשם שאדם רשאי לאכול כל דבר הנראה לו ראוי לאכילה, אולם המדינה חייבת להגן על איכות המים, על צמצום הפגיעה בחיי ובצומח ועל זכותם הטבעית לחיות ולהתרבות. המדינה חייבת להגן על רמות הигיינה של המזון, טיפול השחיטה, כמויות הדגנים וכדומה, ורשות למכות לשם כך פיקוח, מיסוי וצויות לחוק בשם טובת הכלל, אולם אין היא רשאית לקבוע בתנאים הפרט את גבולות הראווי והעדיף.

ערכים אוניברסליים שיש לעגנס בחוק הם אלה המשקפים את טובת הכלל (חופש, שוויון, חינוך, בריאות, סניותיה, שלום, חירות, זכות על החיים, הגנה מפני אלימות, נגישות למשאים, זכות למזון, דירות ועובדות וכיווא באלה) ותורות היא הפרשנות הייחודית של קבועות שונות למידה הרואיה של ערכים אלה בזיקה לעבר ולמסורת או לייצור המתחדשת. למשל, כל אוכל השר זכאים לשחיטה המתבצעת ברמה היגיינית מרבית, בין אם תרבותם מתירה להם לאכול סוג כזה או אחר שלבשר ואוסרת סוגים אחרים או מותירה בישול מסווג אחד ואוסרת על בישול מסווג אחר: כל שוטרי המים זכאים למיים ברמת טיהור גבוהה, בין אם הם מברכים בעת השטייה ובין אם הם מרתתים את המים, מסננים או שואבים אותם מן הבאר. כל הנשים ללא כל הבדל

זכויות לשיער בהירין ובלידה, בין אם תרבותן רואה אותן כריבוניות על גוף ובין אם היא שללת ריבונות זו. התרבות היא הקובעת את חבות הפרט וחובות הכל ביחס למקורות תוקף שונים (החוק היהודי מבוסס על חובתו של היחיד כלפי אלהים ואדם ולא על זכויותיו). התרבות היא המגדירה את העדפותיו, מנהגו, ציוויליזצייתו ואיסוריו של ציבור מסוים, את תחומי הערך, הקדושה והיצירה המקובלים עליו ואת מאן הכוחות הנוגג בו בזיקה למסורת לחוק ולמנהג, לזכות ולחובה של הכלל והפרט (אורך הנגד, סוג כסויו הראש, שירותו הבשר, שפט הדיבור בבית, חוקי נישואין וגירושין, סוג הבישול וטיב המוסיקה, הספרות והאמנות הנחשבים כבעלי ערך, גבולות הזיקה לרשות היחיד ורשות הרבים, דיני קניין וירושה) אבל לא של כל הציבור, ועל כן אין היא מגלהת בהכרח את טובת הכלל, אין היא טעונה حقיקה ועדאי שאין היא טעונה כפייה או אiom בענישה, בעוד שטובת כלל הציבור היא רק זו המתיחסת בשווה לצורכי כלל חברי הקהילה (שלום, בריאות, חופש, שוויון, זכות להינוך ורכישת דעת ומקצוע, הגנת החינוך ושמירה על הסביבה) ועל כן היא מחייבת حقיקה ומותרה מידה של כפיה (ሚיסוי, פיקוח, שיפוט, שירות סוציאלי, משטרה).

ראוי לכל הנition לא להחליף את הפרשנות הדתית-תרבותית הייחסית שהיא לעולם מגוריית, מגדרית וסקטוריאלית, שכן היא מתייחסת לקבוצה מסוימת ומעידיפה קבוצה אחרת על רעיתה על-פי עקרונות של דת גזע ומין (עם סגולה, מאמינים, עם נבחר, קהלה קדושים, בני ברית, גויים, לשון קודש, רק גברים עשויים לשמש כקדאי או כבישוף או כרב ראשי, נימולים או ערלים, רק שומרי שרונות יוכלים למשמש בஸירה כזו או אחרת, רק גברים יכולים לנרגש) עם הפרשנות הדמוקרטיבית ליברלית של טובת הציבור וכבוד האדם באשר הוא אדם, הפועלת ברובד העקרוני ללא התיחסות לכל העדפה או הפליה של דת, גזע ומין ונמנעת ככל האפשר מהכריע בשאלות של תוכן, יצירה וזיהות על-פי קני מידעה ערכיים-אמוניים. הפרשנות הדתית-תרבותית המסויימת נשמכת על סמכות עבר, על הקדימות, על הראשונות ועל הנכונות המוחלטות, המונגנת במיתוס המכון, וטענת בדרך כלל לתוך המונגן במסורת בכתב קדש, ביצירת בת פנים, בהתגלות, בהיסטוריה לאומית מקודשת ובתקופת אלוהי. בניגוד לה, הפרשנות הדמוקרטיבית ליברלית המוכלהת מתייחסת להוויה החותר לעתיד אידיאלי, ואינה אלא מערכות ויסות הפעלת על-פי עקרונות אוניברסליים המותרים על הכרעה ערכית בשאלות הנוגעות לתכנים קונקרטיים עד כמה שאין הם מתנסים בטובת הכלל, ובמבקשים לאפשר מרחב פעולה תרבותי לקבוצות הזיהות השונות. לתרבות יש מעמד נכבד ומשמעות מכריעת בעיצוב עולמו של כל הנולד לתוכה, שכן כל אדם נולד לשפה מסוימת, לדת יהודית המכוננת זהות, להיסטוריה מקומית המשמרת זיכרון וזווית ראייה חד צדדי ולזהות לאומיות מסוימות הקשורות בין עבר להווה – המכוננות בצרוון את המركם התרבותי. האדם חי בתוכו ונוח אותו מקודמי וושאך להנחייו לצאצאו. אולם אל לנו לטועות ולחשוב שיש רק תרבויות אחת המכוננת מונופול על האמת, או שיש עדיפות מהותית לתרבות מסוימת המסתמכת על מקורות תוקף מוחלטים. נהפוך הוא, במצבאות הישראלית פועלות תרבויות רבות זו לצד זו, זו לעומת זו, וזה על גבי זו, ורבות מהן

טוונות לקדשה, לסמכות בלבידית, לתוקף נצחי ולמקור אלוהי. תכליתה של הדמокרטיה הרב-תרבותית הנסמכת על ריבונות אוניות, היא לאזן, לוסת ולתוקף בין קבוצות האינטלקטואלים השונות ומקורות התוקף הנבדלים, למען יצירת צדק חברתי ורחב יצירה תרבותי לכלל. וויסות זה צריך להיעשות ככל האפשר מבלי להתעורר בתכניתו הפנימיים של קבוצות הזוחות השונות, להוציא מקרה אחד, זה שבו התרבות פוגעת במיוחד או בכוננות הפליה מוכחת לחלק מבני קבוצת ההתייחסות בשל מינים, ذاتם או גזעים. פעמים רבות מתייחסת הגדרה זו למיעמדן של נשים. למשל, בחברה העברית הכהרת נשים שאיתרנו גורלו להיאנס, נרכחות בתכיפות מסמורת שער בידי קרוביהן כדי שלא להימייט בשזה על המשפחה ולפוגע בכבודה. בחברה החרדית מחייבים נשים נשואות לגחל שעוזן ואסרים עליהם ללמידה נהיגה. בחברה היהודית גירושין הם אקט חד צדי המשורב בידי הגבר. נשים אין יכולות לארש את בעלייהן, אלא רק להיות מגורשות ומכאן נובעת בעית מסורבות הגט ובעית העגנות. בחברה המוסלמית מותרת פוליגמיה; בחברה הנוצרית-קתולית גירושין אינם כלולים בחוקי המعمמד האישית והפלות אין מותרות, כלומר ניטלת מהאהה ריבונות על חירותה ועל גופה. שיורי הנשים המוכות, הנאנשות והנרצחות בישראל ממחישים את הדחיפות שבשינוי ייחסי הגומלין בין רשות היחיד, המתעללת ומכויה בהתעללות כחלק ממורשת תרבותית הכרוכה בעלות, בהחפה, בהשתקה, ובחדירה של נשים, לבון רשות הרבים המתנכרת להפליתן של נשים, לסבלן ולהקשרו ההיסטוריים.

שאלת הצדק והעול, החירות והשבוד, ההפלה והעדר שוויון ההזדמנויות, הכרוכים בדת במסורת ובמנהג, לעומת גנישיות דתיות חברתיות ותרבותיות משתנות, היא שאלת מרכיבת ואין הכוונה למצות אותה, אלא רק לגעת בה בהקשר של חברה רבת-תרבותית, אולם דומה שהעיקרונות שנידונו לעיל יכולים להיות מוחלט גם כן – טובת הציבור המזכה את כל הפרטisms בשווה (זוכותן של כל הנשים לחירות שוויון, עצמאות וריבונות על רוחן וגופן, בדומה לזכויות אלה המוקנות לכל גבר בבחינת מובן מלאיו בכל הדתות) עדיפה על פניה הפרשנות התרבותית-דתית המתייחסת למונופול גברי על גוף האשה על-פי הסדר הפטרייאררכי (כבד המשפחה; רק לגבר זכות לארש; כבודה של בת מלך פנימה; זכות הגבר להוכיח את אשתו ולכפות עליה ציבור בכוח הזרוע). ברוח דומה זכותם של כל הילדים לקבל חינוך חינם, חופש ושווון, יום לימודים ארוך עדיפה על פני תביעות תרבותיות המקנות רשות זו ורק לבני מעמדות מסוימים או לבני יהוס וממון.

המערכת הדמוקרטית השוויונית שאינה קובעת עדיפות עקרונית לשום קבוצה בעלת זותה תרבותית מסוימת ואנייה כופה תכנים וערכים ייחודיים אלא תובעת חופש, שוויון זכויות, גנישות מימוש ופלורליזם בצד שותפות באחריות הציבורית לטובת הכלל. המערכת הדתית-תרבותית מבוססת על עדיפות מהותית של קבוצה מסוימת הנשענת על מסורות עתיקות ימיים, על סמכות מקודשת, על תכנים מחייבים, על היררכיה ועל סדר פטריארכלי המבוסס על מאzon כוחות חד צדי. ההתנגשות בין שתי מערכות אלו,

הדמוקרטיית והדתית, מפרנסת חלק לא מבוטל מן השיח הציבורי בישראל. אולם פעמים רבות שיח זה מתנהל מתוך צמצום אופקים, סטריאוטיפים ורדידות אנטוגניטיבית, המאפיינים את כל הצדדים. ויכוח זה-אין עניינו במתוח בין דתיים וחילוניים, שכן גם בעולם הדתי וגם בעולם החילוני גלומים ערכיים, חוקים תובנות ומסורת שיש בהם יסודות אוניברסליים רביעך. למשל, צדק חברתי גלום בחוק השבת ובמודען הדורר של השמייה, היובל, כמו ביחסו האחוות והאחריות לזולת הגלומיים בחוקי הפה והשכחה; עמדת הומניסטיות שוויונית גלומה בדברי היל האומר "כל השנווא עליך אל תעשה לחבריך" רדיות חזק וכיסופים לשלים ("לא ישא גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה") הם מבני היסוד של המסורת היהודית, וכמוهم העזרה לזולת וחובת הוראת הקראיה לכל הבנים שענינה העמekaת השוויון על-ידי הנחלה או רינוי המאפשרת שיתוף כל הציבור ביצירה התרבותית ובشمירה על החוק. מקור כל אלה בחוק האלוהי, אף-ש שנים לפני שנוסחה מגילת זכויות האדם של האו"ם בידי היהודי רנה קсан. וכנגד זה, הולת ערך חי אדם המשתקפת בהכרה במלחמה כאופציה לנגטיבית, בכיבוש ושבוז, בסמים, בפורנוגרפיה, בפריזות, בניכור, באלים ובעשייה הגוברת, משגגת לא פעם בחסות החברה החילונית המכונכת לכבוד האדם לחופש ולשוויון להלכה, אולם נכשלת בהם למשעה, כשם שהיא מוציה בביטויים שונים בחברה הדתית ובתרבויות המסורתית המתירה מלחמות קודש, הפלית זרים, הדרה של נשים ושל נכים, אלימות נגד זרים וכיוצא באלה אף-על-פי שהיא מעלה על נס את האדם שנברא בצלם אלוהים.

הכללות רבות פועלות תרבות אחת ומוגנות אותה ומחייבות תרבות אחרת בשם של סטריאוטיפים שליליים חרשיים ביסוד ודוגמות בנוסח "כל החילונים בוררים, פרוציסים ומסוממים", "כל הדתיים חשובים ושרננים", "כל הנשים פרוציסות וקלות דעת", "כל העربים רוצחים להשילכנו לים", "כל הרוסים מאיפה וכל הרוסיות זונות", "כל הדוזים עלקות", "כל הקיבוצניקים מיליוןרים", "כל הרומנים גנבים", "מרוקאי סcin", "כל המתנחלים פנטים פונדמנטיסטים", "כל הגויים אנטישמיים", "כל האשכנזים מלוכדים", "כל היהודים רוצחים של יشو", "כל המוסלמים צמאדי דס" וכיוצא באלה, תיאורים של הבל הרוחניים בתרבותות שונות. הכללות אלו עלות מהתנגשות בין תרבותית וממתייחסות בין-עדתית, והן מפרנסות את הפולקלור, את המור האבסורד ואת חשבון השנהה והזעם של עלבים וונעלבים, נרדפים ורודפים. ברור מלאיו שההכללות המחייבות מסורת אחת ללא ביקורת ופועלות תרבות אחרת ללא טעם, אין בהן-אמת ואין להן ממשמעות, וזאת שכן בהן מועל לבניית חברה רב-תרבותית, ואין להן משקפות אלא את הבז, הניכור והעלבן לייחודה של זהויות תרבותיות שונות ולאורחות חיים נבדלים. מפנהו התרבותי הכאב – הקרוין בין השאר "עם לא ארץ שב הארץ לא עס", "כיבוש השמה", "קיובן גלויות" ו"קרו ההיתוך", "шибת ציון" ו"גירוש הפליטים", "רישוס בדידיטי" ו"קייצת פיאות", "מעברות אוהלים" ו"עיירות פיתוח", "מחנות עקרבים", "מחנות פליטים", "ההתישבות העובדת" ו"לא נהיה עוד כצאן לטבח" – פועל על יושבי הארץ לדורותיה ועל תרבותו.

הروحנית והחומרית של עדות שונות באורה אלים וחרסני שאת תוצאותיו אנו משלמים ללא הרף. ותיקים ועלים, מקומיים וחדשים שהיו ממשורי מורשת תרבותית, נכרתו ונמחקו. תרבויות נחרשו בלחת הקליטה והמיוזג, ההתיישבות והחלוציות. המזיאות התרבותית שבה אנו פועלים, עומדת בסימן חשבון העול, הכאב, הנישול והקיפוח של המסורת בפני המודרני, המזרחי בפני המערבי, הערבי בפני היהודי, הספרדי בפני האשכנזי, הוותיק בפני החדש, הדתי בפני החלוני והמקומי בפני הזר. תהליכי מרכיבים אלה התחוללו על רקען של נסיבות היסטוריות קשות המכונאות בקצרה "שואת ותקומה", "גלות וגאולה", "шибת ציון" ו"כיבוש השממה" שחלקן נכה עליינו, ולאחרן לא נתנו דעתנו בלחת העשייה ובכורה הניסיות. אולם רק התבוננות נוקבת בנסיבות של תהליכי אלה מזויות ראייה שונות והכרה בעולות הכרוכות בהם ובפיהם המתבקש מהם, עשויה לאפשר חיים משותפים במצבות רב-תרבותית.

ראוי לזכור כל העת את המסורות הדתיות והלאומיות, המיתוסים והחלומות, הלשונות והכתבים השירים והכיסופים, הססמאות והחוקים שעמדו עדיין עמודים מאחרי פגעי עולם המעשה, שכן רק בכוחה של הבנה זו יש אולי סיכוי לכינון דיאלוג אחר שלא יהיה מושתת על כוונות, על כיבוש ועל כפיה ברמה פוליטית חברתיות ותרבותית, אלא על הכרה באפשרויות אחרות.

ודמה שראשית הדרך היא התפקידים מטראוטיפיים וטיפוח פתיחות וכוכנות להכיר במורכבות וברבגניות של הקיום האנושי, ביחסותן של אמונות המדריכות את חייהם של ציבורים שונים ובקיומן ההיסטורי והלגייטימי של תרבויות שונות, דתות שונות, זויות ראייה נבדלות ומסורתות שונות. פתיחות זו לאחר כפרט ולתרבותו כלל אינה מחיבת הבנה שלמה, הסכמה התלבטות או הזדהות ואך לא שווין ערך, אלא מידה של רגשות, סקרנות, רצון להבין, בצד טיפוח סובלנות ויחסיות וכוכנות להכיל זווית ראייה של الآخر, להכיר בערך הייחודי של תרבותו של הזולת ולהכיר בזותו בספר את סיפרו ההיסטורי הכווץ בין עבר להווה, גם אם אין עולה בקנה אחד עם הספר המקובל עליינו. כוכנות זו כרוכה בויתור על אופציות אלימות, ביכולת להשעות את השיפוט הביקורתי ובנכונות לראות את המיטב שבכל תרבות ומסורת תוך שמירה על עמדת ביקורתית החותרת להרחبات מדוי שוויון הזכיות, הצדκ החברתי, האחות והיצירה לכל בני החברה ובנותיה. ההכרה בקיומו של الآخر, בזותו להגדיר את ערכיו ועיפויותיו, אמונהותי ומנגנון, לבשו ומאכלו, לשונו ותרבותו ובוחנות להימנע מכפייה על זולתו ומפגעה באורחותיו היא תנאי הכרחי לקיום בחברה רב-תרבותית.

אם אחד מן הכוחות התרבותיים הפועלים בזירה אינו יכול לעמוד בבדיקה: *הஸותתי*, העממי או הנאייבי אינו כוח שלם ממשום שאין בו איזון בין עבר לעתיד באשר הוא נשען על העבר ואני נתנו דעתו על ההווה. בזיקה לעתיד אין הוא מכשור את דור המשך להתמודד עם מציאות משתנה, ובדרך כלל אינו מפתח דפוסי הנהלה שיש בהם כדי להעמיד רציפות בתמורות ההיסטוריה. החלוני והמודרני שבא בשם שלילת הגנות

וניתק עצמו מן העבר (אך-על-פי שהוא שומר אותו כתקסט וכאתנוגרפיה, כמקום השראה והידברות וכמושא מחקרי וכייצוג מוזיאלי), גוזר על עצמו רדיות ורבנות ורידוד מושגי הערך והמשמעות המתבטאים בהחילשות תחומיות, בתחוות ניכור ובמשמעות החיפוש העצמי ברכבי כדור הארץ. נסיבות התהיה של תרבות העליות השונות, שנגזר עליהו ליותר על שייכותו ומעמד, על רציפות וshape שהיו קרוכים באזורי מושבן, אין בהם כדי לפrens יצירה תרבותית מקומית במציאות משתנה, אלא רק לייצור מובלעת מבודדות ועינות. גם הכוח הדתי הקיצוני המתמקד ביחסו התרבותי ומתנכער לכל שאינו נמנה עמו ומתקבל את סמכות, מתנהל מתוך התעלמות מון השינוי מהותי הכרוך בהקמת מדינת ישראל ומתוך עניות ניכור, קנאות והתבדלות, גוזר על עצמו שוליות או עדמה מעוררת חרדה ועינות, ואינו יכול להיות תשתיית משותפת בשל תביעתו לאמת אחת מוחלתת ומקיפה.

רק המפגש המורכב והפתוח, הסקרן והביבורתי, הלומד והמלמד, המחויב להוויה ולעתיד משותפים, מפנה בין זיווית רבות החיים לבין שאלות היחס בין ההווה לעבר, ובין העבר לעתיד, מפנה הכרוך בעומק עמוק משמעותם של המשותף והמفرد, הנוכחות וההדר, הזכות והחובה, העול והפיסוס, המתחולל בראיבו עמים, עדות, תרבותות, זיווית ותפישות עבר, הוא המבטיח המשכיות וקיים משותף של זיווית שוונות.

בית-הספר הוא אחד המקומות שניית לטפח בהם עמדות סובלניות אלה. תכליתו היא להקטין את המתייחסות ואת הראייה הסטרואוטיפית, את העניות והאלימות ולהגביר את הספקנות באמת המוחלתת שלו ובעוצות הגורפת של זולתו וולערר את הוודאות והביטחון בעליונו של תרבותיות מסוימות ובונתוון של אהרות. אפשרות זו נקיית לבית-ספר לא ורק בשל היותו מקום מפגש רב-תרבותי בלתי-אמצעי, אלא גם בסל האפשרות הגלומה במערכות החינוך להכיר את الآخر דרך מיטבו ורב ההיקף ולא רק דרך גילויו שליליים המקוריים, דהיינו, באמצעות ראיית הזולת בפרשפקטיב של תרבויות, דת, יצירה, אמנות, זיכרון, לשון והיסטוריה. רק בית-הספר יכול להתגבר על הפחד מפני אבדן הזיהות המיחידת במציאות משתנה ועל תחושת האיים שמעוררים בני תרבויות שונות איש ברעהו, פחד ואיום המביאים לשנתה الآخر. רק מערכת החינוך יכולה להתגבר על האימה מפני טשטוש התחומים של דתות ותרבויות, התפוררות הדוגמאות וצורות חיים עתיקות הכרוכות בה, הגורמים לסתראוטיפיזציה שטחית ועינית של الآخر. רק בית-הספר יש גישות רחבת ופרק הומן הנדרש כדי לכונן רוחב דעת, סקרנות וסוציאלייזציה פתוחה, הנדרשים כדי להפיקע את גבולות השיח הרדוד ואת התווויות השבלוניות המזונע על-ידי תרבותה המוניות והתקשורת, האמונה הקדומות, ההתלהמות, הפחד והברורות. רק בבית-ספר אפשר להקנות את הרץ על הערך המכונן את הזולת את תרבויות ותודעות, את מיטבו ההיסטורי ולא רק את מבויו שליליים ה佐יכים ליציג תקשורת. רק מערכת החינוך יכולה לתורם להעמקת הפרספקטיבה על-ידי כך שתציג את ההקשר ההיסטורי תרבותי הרחב ותשוב ותזכיר שלא כל העברים

הם מוחלים ולא כל הדתיים הם "מתוחלים" ולא כל החילונים הם אלה הניבטים מהפרסומת ומהפונוגרפיה ומטרוי הסמים והפשעה. העربים הם יוצרי הדזוקן, המתמטיקה, המדע והאמנות, הפילוסופיה והשירה ששגשו במרותה. הדתיים הם יוצרי של תרבות נשגבת ומנכילה, בין אם נוכר את המקרא, את התפילה והשירה, התקווה והחורך, את תיקון העולם והערבות ההודדיות, את הדת ששימשה מקור השראה ליצירה המוסיקלית של בך ומוצרט, וליצירתה המדעית של ניוטון, את כתבי הקודש של הדתות השונות, את הזוהר השולחן ערוץ, את המיסטיות והפילוסופיה ואת אושיות המוסר והאחריות הקהילתית לצד פריצת גבולות הזמן והמקום בכוח ההשראה הדמיון והאמונה. החילונים הם שיצרו, בין השאר, מדע מחקר וטכנולוגיה, דעת חופשitis וஸחר בינלאומי, אמנויות וספרות, מוזיאונים, ספריות ולהקות תאטרון ומחלול, אוניברסיטאות המטפלות את חירות רוח האדם, את הפצת הדעת והמדע ואת תנאי הייצור הביקורתיים המניבים חכמה, מדע ומחקר, רפואיו הומניסטי וחקיקה ליברלית לצד ארגוני זכויות אדם, כוחות בינלאומיים למען השלום, עיתונות ותקשורת, ארגונים בינלאומיים הפעלים לרוחות האדם, מחשבים, אינטרנט, חקר החלל ותITUDE האקולוגית, המעמידים כולם את משמעות הריבונות והעצמאות האנושית, את האחריות המוסרית הכרוכה בה, והሚטיבים בדרכים שונות את גורל האדם ומעניקים משמעות לחייו.

ההיסטוריה מלמדת שהחופש הרוחני, התربותי והכלכלי המועגן בשווין זכויות לכל האזרחים, בסובלנות דתית תרבותית מעמיקה וחולכת, באינדיבידואליות יוצרת ובחרות מתוך חיונות, ובשלtron הדמוקרטי-liberal-הומניסטי, הוא בית הגידול הטוב ביותר לרוחות האנושות ולמיושש כבוד האדם וחירותו. ויתור על כוחנות וכפייה, העיגנות לבחירות דמוקרטיות, פלורליזט בדרכי חיים, אמנויות ודעות והכרה בריבוי זהות החיים בזיקה לשולטן החוק במדינה דמוקרטיות הם תנאים הכרחיים לשולם העולם ולהמשך התפתחותה של רוח האדם על אין ספור כיווניה וכוח הייצור האינטנסיבי הגלום בה.

לקראיה נוספת

- אליאור, ר. (תשנ"י). צוהר תעשה לתيبة, לשון, זיכרון ותרבות כקשר בין הקורא החילוני לספריה היהודית. **רבגוני 1** (עמ' 16-22). ירושלים: מכון ון-ליר.
- אליאור, ר. (תשנ"ח). בין יהדות לדמוקרטיה, רשות היחיד וחובת הרבים. **רבגוני 2** (עמ' 11-18). ירושלים: מכון ון-ליר.
- אליאור, ר. (תש"ס). ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם שלא עשי איש. **רבגוני 3** (עמ' 28-33). ירושלים: מכון ון-ליר.
- אליאור, ר. (תש"ס). נוכחות נפקדות. **אלפיים 20**. תל אביב: עם עובד.